

Kifizettem minden tartozásom...

A NYOLCVANÉVES TŐZSÉR ÁRPÁDDAL MIZSER ATTILA BESZÉLGET

– 75. születésnapja évében jelentek meg válogatott versei (A vers ablakán kihajolva, 2010). Már akkor említette, hogy a válogatott helyett összegyűjtött verseket szeretett volna megjeleníteni. Erre most, a 80. születésnap alkalmából került sor (Erről az Euphorboszról beszélük, 2015). Mennyire elégedett a kötettel? Milyen mértékben volt lehetősége figyelemmel kíséreni, esetleg irányítani a munkafolyamatot, a címadást, a borítók megtervezését?

– Az „Euphorbosszal” maximálisan elégedett vagyok. Végre egy „Összes”, amely valóban minden versemet tartalmazza! Pontosabban minden, kötetben megjelent versemet. Persze az állítások viszonylagosak, ez is az. Ugyanis ha minden jól megy, 2016-ban megjelenik az új verseim kötete, az *Imágók*, s annak anyagát még ez a terjedelmes legújabb könyvem sem tartalmazza. Az abszolút „Összest” majd az utókor állítja össze, addig minden gyűjteményes kiadásom versenyt fut a hosszúra nyúlt életem idejével, s szerencsés esetben nem érheti utol, mint Akhilleusz a teknőst. Az „Euphorbosz” külsőre is tetszetős könyv, Hrapka Tibor profi munkája, jó kézbe venni, mint minden Hrapka-könyvet. Tibor barátom valószínűleg elolvasta a csatolt kritikai recepció anyagból Angyalosi Gergely írását, ahol is a kitűnő irodalomtörténész-kritikus azt írja, hogy „Tőzsér Árpád költészetében, stílszerűen (a püthagoreus hagyomány nevében) azt mondanám: lírai metempsichózis, lélekvándorlás zajlik”. Ennek megfelelően ugyanis a borító a fehér és sötét szín kísérteties keveréke, az éppen valamiféle asztrálestbe tűnő emberfigurájával, antik-görög életkerekével erősen „szellemi” kisugárzású, a szó minden jelentésében.

– Milyen érzés volt újraolvasni az életművet? Hogyan viszonyul a korábbi szövegeihez? Évtizedek elteltével Szabó Lőrinc, Füst Milán, de akár Kukorelly Endre is jelentős mértékben átirta a régi verseit. Az Ön „gyűjteményes” szövegeiben történt nagyobb mértékű módosítás? Tervez ilyesmit?

– A nyolcvanéves költőnek a húszéves-maga verseit olvasni majdnem ugyanaz, mintha idegen költő verseit olvasná: szellemi kaland, felfedezés. S jaj neki, ha nem az, ha az egykori szövegeket mostani tulajdonának érzi, mert akkor pillanatonként kísértést érez a beavatkozásra, a régi egyszeri tapasztalatokat mai tapasztalatokká akarja alakítani. Nem tagadom, a legkorábbi verseimet olvasva én is sokszor éreztem ilyen kísértést, s néhányszor nem is tudtam ellenállni a kísértésnek, de ilyenkor igyekeztem csak a szerkesztői-formai simításoknál maradni, azaz csak kiegészíteni a mesterséggel küzdő egykori költőbojtárt. Ma már ugyanis nagyon jól tudom, hogy a vers két ismeretlen kapcsolata, *finit center*, egyszeri tapasztalat, a költészetben nincsen abszolút középpont, amelyhez a dolgokat igazítani lehet és kell, megtanultam az Eliot-i leckét.

– Kritikusainak egy része úgy látja, a Mittelszolipszizmus (1995) és a Leviticus (1997) c. kötetek között tapasztalható egy erős poétikai váltás a pályáján. Mi eszközölte a kifejezésmód, a nyelvhasználat, a téma változását? Mennyiben volt előre megtervezett a folyamat, amit utólag megújulásként is értékelhetünk?

– Én a radikális váltás cezúráját inkább az 1967-es *Kettős úrben* és az 1972-es *Érintések* c. köteteim közé tenném. Az első két kötetem (a *Mogorva csillag* és a *Kettős úrben*) még azt a meggyőződésemet sugallta, hogy a látvány s a látvány kiváltotta szubjektív (érzelmi) és objektív (konkrét cselekvésszerű) reakció (azaz pl. a vers megcsináltsága is) csak pontos leképzele az objektíve létezőnek. A második periódus (ez az első szakasz tíz évével szemben mintegy fél évszázadot ölel föl) viszont egyrészt ennek az alkotói alapállásnak (s általában a nyelvnek mint olyannak) a kritikája, másrészt annak a beismerése, hogy a vers és általában az irodalom bizony nem más, mint az emlékezet és a képzelet műve (nyelvi kreációja), tehát erős kritikái fenntartásokkal kezelendő és csak így fogadható el. Van persze cezúra a *Mittelszolipszizmus* és a *Leviticus* között is, de az talán nem ennyire meredek: a *Mittelszolipszizmus* után csakhamar rájöttem, hogy Mittel úr „perszonája”, nacionáléja már inkább akadályoz a versbéli mozgásban, a továbblépésben, mintsem hogy állandó ihlet lehessen. Az álarcosdi a költészetben csak akkor lehet tartósan felszabadító és produktív, ha váltogatjuk az álarcot. Ha nem váltogatjuk, akkor idővel az arcunkra rögzül. A *Leviticusszal* a világirodalmi figurák, személyiségek tömege szabadult föl s indult felfedező újtára bennem. Ennek a „lélekvándorlásnak” lett aztán később, úgy tűnik, többé-kevésbé adekvát megfogalmazása Euphorbosz, a trójai harcos és alkalmi filozófus, akiről – a vonatkozó versem szerint – azt beszélük, hogy „a lélekvándorlás hitét is ő csempészte be / Hellászba Ázsiából, s ő maga később / Püthagoraszban s másokban öltött újra testet”.

– Pályája utóbbi két évtizedében az irodalom, az európai kultúra legnagyobb, legmeghatározóbb hagyományait, tradícióit gondolta így újra (az antik görög-római hagyományt, biblikus témákat, a *Faust*-mondát, *Az ember tragédiáját*, *Szenci Molnár Albert történetét*, stb.). Milyen konkrét alkotói kihívásokat jelentett ez az újítás, milyen hozadéka volt a nevezett kontextusok felhasználásának, újraírásának?

– Az Ön felsorolásából is kiderül: a *Leviticusszal* kezdődő s máig tartó költői-alkotói periódusom szerénytelenül egyfajta világirodalmi-lírai-történelmi-filozófiai szintéziskíséret kíván lenni. Erre nem kisebb költők bátorítottak, mint Dante, nyomában Ezra Pound és Borges. Dante és Ezra Pound lírai világegyeteme kellőképpen ismert, Borges fantasztikus életművéből pedig elég csak a *Bábeli könyvtár*at elolvasnunk, hogy rádöbbenjünk arra, amit a francia Philippe Sollers valahogy úgy fogalmazott meg, hogy az igazsághoz a fikción keresztül vezet az út. A végtelen mennyiségek mértanát, azaz a világról való teljes tudásunkat tartalmazó „bábeli könyvtár” keresztül-kasul fikció, de nincs az az enciklopédia, amelyből jobban megérezzük/megértjük a világegyetem állandóan történő kontinuumát, mint ahogy ebből az egyetlen Borges-novellából. Ilyen előzmények (Dante, Pound, Borges) után persze a mai költő valóban rettenetes hatásiszonnyal (a kifejezés magyarázatát lásd Harold Bloomnál!), alacsonyabbrendűségi érzésekkel fog hozzá a saját kisded szintézisének megteremtéséhez, de nem tud kitérni a kihívás elől, mert végzetes töredezettségünkben, atomizáltságunkban mint emberiség sohasem áhítottuk erősebben legalább a spirituális (fiktív) egységünk visszaállítódását, mint ma.

– *Költészete rengeteg szállal kapcsolódik a közép-európai irodalmi és kulturális hagyományhoz, általában a közép-európaiság értékeihez is. Mittel úr figurája, aki a kisebbségi lét kérdései helyett is a közép-európaisággal kapcsolatos kérdéseket vet fel, ennek transzparens példája. Ön*

ugyan, amint azt az előbbiekben kifejtette, a Mittelszolipszizmussal elbúcsúzott Mittel úrtól, mégis megkérdem: van-e még jelentése ma a közép-európaiság fogalmának?

– A nagy közép-európai írók, gondolkodók (mint Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Danilo Kiš, Mészöly Miklós) kihaltak, vagy megszűntek Közép-Európáról elmélkedni (mint például a franciává lett Milan Kundera). Mások közép-európai tudata (így például az enyém is) mint produktív irodalmi fikció a nagy európai (EU-s) bódulatban oldódott föl, párolgott el. Geográfiai-politikai fogalomként a térség persze már az Osztrák-Magyar Monarchiával megszűnt, az utóbbi időben azonban éppen földrajzi-politikai tényezőként, visegrádi csoportosulásként (V4) látszik újra aktivizálódni. Irodalomként pedig majd akkor támad föl halottaiból, ha Nyugat-Európa őslakosságát a keleti migráns áradat menekülésre készíti, s az Közép-Európában talál majd új hazára. Nyugat-Európa akkor már csak emlék lesz, irodalmi hagyomány Közép-Európa és a közép-európai írók tudatában és új inspiráció a műveikhez.

– Talán ne szaladjunk annyira előre! A mai közép-európai és világirodalmi tendenciák között van-e olyan, amely inspiráló vagy meghatározó az Ön számára?

– Nekem úgy tűnik, a mai közép-európai irodalmak téma- és gondolathányban szenvednek vagy rég lecsupaszított csontokon rágódnak, s formáik is kimerültek. Ennek megfelelően az irodalmi viták is teljességgel megszűntek, nincs ihlet, nincs készítés. Nézzük csak az itt (Pozsonyban) hozzánk legközelebb eső közép-európai irodalmakat, a szlovákot és a csehet. Nemrég Pozsonyban járt Závada Pál, a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének a vendége volt. Az esti író-olvasó találkozóját vezető Adam Bžochnak, az intézet fiatal igazgatójának az egyik kérdése pontosan ide célzott: vannak-e ma, s ha vannak, miről szólnak a magyar irodalmi viták. Závada olyan értelemben válaszolt, hogy viták nemigen vannak, s ha mégis, akkor azok a néhány ezer példányos irodalmi lapokba vannak beszorítva. Bžoch erre felsóhajtott: bár ez volna nekünk is a legnagyobb bajunk, hogy csak néhány ezer példányosak az irodalmi vitafórumaink! Szlovák irodalmi vita ugyanis végleg nincs, de miről is szólna, ha volna, hiszen irodalom, főleg vitára készítő szlovák irodalom is alig van. S csaknem ugyanez a helyzet a nem is olyan régen még pezsgő, eleven, színes, európai színvonalú cseh irodalomban is. A magyar irodalmi életben mindig nagy respekussal figyelt, mérvadó cseh szerzők, mint Hrabal, Holan, Kundera, de akár Škvorecký, Klíma vagy Vaculík is megöregedtek, elhallgattak, meghaltak, s az utánuk következők (hadd említsek néhány nevet, csak próbaként, hogy mit mondanak vajon a magyar olvasónak: Jiří Kratochvíl, Miloš Urban, Jáchym Topol, Petra Hulova) már el sem kerültek Magyarországra, nem véletlenül. Néhány évvel ezelőtt a cseh irodalmi életet például még a nyolcvanegynéhány évesen debütáló Květa Legátová tökrealista elbeszélései tartották lázban. S ezek után szívesen mondanám, amit valamikor 2000-ben, Párizsban hallottam. Mikor ugyanis ott azt kérdeztem, hogy ki most tulajdonképpen a legnagyobb francia költő, íróbarátaim azt felelték, hogy Jacques Derrida. Azaz hogy Párizs már rég nem a költők városa, hanem a filozófusoké. Szívesen hinném, hogy Közép-Európában is azért nincsenek immár nagy költők, írók, mert itt is a filozófusokra figyelnek. De nekünk sajnos filozófiánk sincsen. Persze jelentős költői, írói nemcsak a franciáknak, de Nyugat-Európa egészének sincsenek. Azaz, hogy végre a kérdésre is feleljek: az újabb (értsd: 20. századi) közép-európai és világlírából még ma is Gottfried Benn van rám a legnagyobb hatással. Aki ugyan már régen, 1956-ban meghalt (ami persze nem is volt olyan nagyon régen, hiszen 1956-ban én már húszéves voltam), de mivel nálunk meglehetősen későn

fedezték föl (pontosabban még a mai napig sem ismerjük kellőképpen, egy időben Kulcsár Szabó Ernő próbálkozott az elfogadtatásával, de ma megint nagy a csend körülötte), szóval Benn monumentális (kicsit antikizáló és posztmodernbe játszó) lírai személytelen világ- és szellemtörténelme fiatalabbnak hat a vele egyidős, de kicsit immár hagyományos-avantgárdnak ható Poundénál is. S Benn mellett azok a nyugat-európai, illetve amerikai prózaírók (például Thomas Pynchon a *Súlyszivárványával*) hatnak rám, a költőre is ihletően, akik tulajdonképpen regény terjedelmű verseket írnak, talán nem véletlenül, hisz a 21. század végtelenül nagyra nőtt ismeretegytemét, filozófiáját, fizikáját, történelmét, lélektanát, Nagy Hadron-ütköztetőjét és kozmológiáját egy szonettbe vagy akár még olyan hosszú versbe is befogni talán valóban reménytelen, sőt komolytalan dolog.

– *S hogyan látja a mai magyar irodalmat? Lát-e olyan kezdeményezéseket benne, amelyek közel állnak Önhöz?*

– Erről a legközelebbi munkahelyemről, kollégáimról hadd ne nyilatkozzam. És ha mégis, akkor csak annyit, hogy a magyar irodalom minden más híresztelés ellenére is kicsit pozitívan üt el az általam előbb felrajzolt lehangoló közép-európai körképtől. Itt még léteznek és működnek iskolák, van avantgárd és posztmodern műhely, léteznek nemzeti és realista elkötelezettségű irodalmi körök, vannak kitűnő kozmopolita és népi íróink, a világirodalomban is jelentős s csak a magyar glóbuszon ismert alkotóink, dekonstruáló és permutáló szerzőink, vannak minimalistáink, újmágikusaink és vizuális költőink, van magas szervezetségű intellektuálisan önironikus regényirodalmunk és vannak szabadszájú slam-költőink – s ez a színes irodalmi kavalkád jótékonyan hat a külső (esetünkben: határon túli) szemlélőre. A baj akkor kezdődik, ha a munkánk Budapestre szólít, s nem tudunk eligazodni a szakértáborok között. Elképedve tapasztaljuk, hogy ott emberek, írók csak azért nem szólnak egymáshoz, mert az egyik az Írószövetségnek, a másik a Szépirodalmi Társaságának a tagja. S egy-két nap után már fejvesztve menekülünk haza, a „határon túlra”, hogy kipihenjük pesti neurotikus fáradalmainkat.

– *A legnagyobb témáit bölcséleti kérdések is mozgatják, s ebben a tekintetben is rendkívül széleskörű tájékozottságot, változatosságot mutatnak a versei. Most milyen filozófiai, és ebből következő poetológiai kérdések foglalkoztatják?*

– Ilyen vonatkozásban többször hivatkoztam már Paul Valéry-ra, aki annak idején, valamikor a húszas években így panaszkodott: „...a tizennyolcadik század végétől fogva a stílus elvont kvalitásaiban bizonyos hanyatlás észlelhető és valami furcsa lemondás azokról az eszközökről és erőkről, melyeket a költészet korábban a gondolkodókból merített”. Magyarán a gondolati költészet huszadik századi és jelenkori stagnálásáról van szó. A magyar költészetet illetően vannak persze ellenpéldák is szép számban: Tandori Dezső, Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Borbély Szilárd, Schein Gábor nagyon sokat tett a magyar gondolati vers nyelvének a modernizálása érdekében, de maradt még feladat másoknak is. Mondjuk nekem is. Főleg akkor, ha elfogadom Derrida véleményét, aki 1992-ben, Budapesten járva azt mondta, hogy örömet okoz neki, ha írók tartják, mert a filozófiát irodalomként, az irodalmat filozófiaként kell művelni. Hogy ezek a feladatok konkrétan milyen jellegűek, gondolatilag és formailag hogyan termékenyítik vagy kötik meg az alkotói képzeletemet, azt itt most inkább nem részletezném, mert túl messzire vezetne és esetleg tudálékos pózokra csábítana.

– *Annak idején, az Irodalmi Szemle szerkesztőjeként s a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának elnökeként új írógenerációk születésének is tanúja volt. Mennyiben volt más érvényesülni a (szlovákiai, csehszlovákiai magyar) irodalomban néhány évvel ezelőtt, és mennyiben más most?*

– Akkoriban (a kilencvenes évek közepéről van szó) jóval szigorúbb volt a szűrés. Ma, főleg az internetnek s a könyvkiadás piacorientáltságának köszönhetően tulajdonképpen bárki lehet „író”. Ez már közhely persze, de a tény akkor is tény marad: mindez a kifejezési formák felhígulásával jár. S vonatkozik ez a szlovákiai magyar irodalomra – s benne főleg a költészetre – is. Babits még azt mondta: a vers korlátok közötti nemes kígyózás. Ma a versnek, úgy tűnik, semmi korlátja nincs. Sem esztétikai, sem ismeretelméleti. – Én is, Ön is tagja az ún. Pegasus Alkotópályázat zsűrijének. Ezt a pályázatot az említett Szlovákiai Magyar Írók Társasága írja ki minden évben a kezdő írók számára, s mi, mint zsűritagok láthatjuk, hogy fiatal költőink sokszor azt hiszik, hogy a hosszabb-rövidebb sorokba tördelt szöveg már automatikusan vers. Meg kellene fontolniuk Hamvas Béla tanácsát: a költő ne a népszerűség keresését, hanem annak elkerülését tekintse feladatának. Azt hiszem, Hamvassal közös tapasztalatunk, hogy a népszerűség-keresés könnyítésekkel, a korlátok megkerülésével jár. Az igazi költő pedig nem megkerüli, hanem leküzdi, formába fogja a korlátokat, s a művészi forma annál erőteljesebb, hatása annál drámaibb, minél több az akadály, minél többértű a sokféleség, amelyet le kell küzdenie, egységbe kell fognia.

– *Ön mint alkotó sokféle műfajban jártas, kísérletező kedve, nyitottsága közismert. Van olyan forma, műfaji keret, amelyet még nem próbált ki, de az elkövetkező években szeretné a maga számára felfedezni?*

– Regényt és novellát még nem írtam, de azt hiszem, nem is fogok. Egyrészt a nyolcvanéves ember már ne gondolkodjon öt éves tervekben (még az anti időkből hallottam egyszer, hogy a regény az öt éves tervek műfaja), másrészt meg a naplóim négy kötete akár önéletrajzi regénynek is felfogható. Ami pedig a novella műfaját illeti: a Mittel-verseket annak idején az egyik kritikusom versnovelláknak nevezte. S most megint versnovellákat írok. Nem Mittel-verseket persze, hanem *költevényeket prózában*, à la Mallarmé, csak markánsabban az epika felé tolva a szekeret. Azaz tulajdonképpen semmivel sem vagyok adósa Poétika asszonyságának. Írtam életemben lírát, epikát, drámát, irodalomkritikát, publicisztikát, s Walterrel, a középkori minnesängerrel együtt akár én is elmondhatnám:

*Világ-Asszony, rég kifizettem
a tartozásom: mondja meg
a korcsmárosnak, hogy a könyvben
kaparja ki a nevemet.*

(2016)